

T. 9 : Матеріали ІХ і Х міжнародних семінарів “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”, Варшава, 6-10 листопада 2001 р. – Варшава : ВМА “Терен”, 2004. – 494 с.

23. Riabchuk M., Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine // *Harriman Review*, Vol. 16, No. 2 – P. 3-9.

24. Snyder T., *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books. – 544 p.

25. Wanner C. *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine*. – *Post-Communist Cultural Studies*, 1998. – 228 p.

References

1. Visnyk Sluzhby bezpeky Ukrainy. Spetsialnyi vypusk. Za materialamy kryminalnoi spravy pro Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini. – № 57. – 2010. – 224 s.

2. Herman H. Uslid za Toinbi // *Dzerkalo tyzhnia*. – 2010. – № 13.

3. Hrytsak Y. Novi povoroty v ukrainzii politytsi pamiaty // *Zahid.net*, 4.02.2011, <http://zahid.net/article/80859/>.

4. Hrytsak Y. Shehe raz pro Iushchenka, shehe raz pro Banderu // *Strasti za Banderou*. – К., 2010. – S. 342.

5. Ievropeyskyi parlament, spilne zvernennia z pryvodu rezoliutsii RC-B7-0116/2010 // *Ofitsiine predstavnytstvo Ievropeiskoho Parlamentu*, 09.02.2011, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=P7-RC-2010-0116&language=EN>

6. Kapliuk K. Perepysana istoriia Ukrainy. Versiia Dmytra Tabachnyka // *Ukrainska pravda*, 29.01.2010, <http://www.ppravda.com.ua/articles/2010/08/26/5332444/>.

7. Kasianov H. Danse macabre: Holod 1932 – 1933 rokiv u politytsi, masovii svidomosti ta istoriohrafii (1980-ti – pochatok 2000-kh). – Kyiv: “Nash chas”, 2010. – 271 s.

8. Kulyk V. Dyskurs ukrainskykh medii. identychnosti, ideolohii, vladni stosunki. – К., 2010. – 656 s.

9. Maliuk V. Cymuliakr “novoi ideolohii ukrainskoi derzhavy” // *Universum*. – 2010. – № 11-12.

10. Mink Zh., Neimaier L. Ievropa ta ii bolisni mynushyny. – К. : Nika-Tsentr, 2009. – 272 s.

11. Na Lvivshchyni liudy Tiahnyboka khochut skasuvaty Den Peremohy // *Ukrainska pravda*, 7.02. 2011, <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/02/7/22209/>.

12. Ogiienko V. Do vyznachennia poniattia “stratehiia istoryzuvannia” // “Hileia: naukovyi visnyk”. Zbirnyk naukovykh prats. – К., 2013. Vyp. 71. – S. 5-9.

13. Portnov A. Uprazhneniia s istoriiei po-ukraynsky. – М., 2010. – 224 s.

14. Nezahoiena rana Volyni // *Postup*, 09.02.2011, <http://postup.in.ua/usual.php?what=7890>.

15. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armii: Fakhovyi vysnovok robochoi hrupy istorykyv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA / NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. – 3. vyd., ster. – К. : Naukova dumka, 2005. – 72 s.

16. Reient O. “Spilnyi ukrainsko-rosiysky pidruchnyk”: mrii i realnist // *Shkilna istorychna osvita na suchasnomu etapi. Materialy kruhloho stolu. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy*, 8 chervnia 2010 r. // *Istoriia Ukrainy*. – 2010. – Serpen. – № 29 (669). – S. 11-13.

17. Serbyn R. Borotba za istorychnu pamiat ukrainskoho narodu // <http://exlibris.org.ua/vvv/article-end.html>

18. Sereda V. Istorycheskyi dyskurs v ofytsyalnykh rechakh prezidentov Ukrainy u Rossyy // *Polyt.ru*, 4.02.2011, <http://www.polit.ru/analytics/2007/04/05/politdiskurs.html>.

19. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1133/2007 “Pro prysvoiennia V. Ivchuku zvanntia Heroi Ukrainy” // *Ofitsiine Internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*, 09.02.2011, <http://www.president.gov.ua/documents/7033.html>

20. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 1061/2008 “Pro vidznachennia derzhavnymu nahorodamy Ukrainy” // *Ofitsiine Internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy*, 09.02.2011, <http://www.president.gov.ua/documents/8622.html>

21. Norman M. Naimark. *Stalin’s Genocides. (Human Rights and Crimes Against Humanity)* Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2010. – 176 r.

22. Polska-Ukraina: trudne pytania, u 9 t.; *Ukrainskoiu movoiu vyishla lyshe odna knyha „Ukraina – Polshcha: vazhki pytannia.”* – T. 9 : Materialy IX i X mizhnarodnykh seminariv “Ukrainsko-polski vidnosyny pid chas Druhoi svitovoi viiny”, Varshava, 6-10 lystopada 2001 r. – Varshava : VMA “Teren”, 2004. – 494 s.

23. Riabchuk M., Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine // *Harriman Review*, Vol. 16,

No. 2 – P. 3-9.

24. Snyder T., *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin*, Basic Books. – 544 p.

25. Wanner C. *Burden of Dreams: History and Identity in Post-Soviet Ukraine*. – *Post-Communist Cultural Studies*, 1998. – 228 r.

Ogiienko V. I., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Украинского института национальной памяти (Украина, Киев), vitaliy.ogienko@gmail.com

Украина и ее “болезненное прошлое”: стратегии историзации и историческая культура.

Недавний украинский исторический опыт рассматривается с помощью понятия “стратегии историзации”. Выделено стратегии примирения через искупление, стратегии историзации конфликтогенного наследия, стратегии исторического долга, стратегии активации памяти о Голокосте, стратегии регионализации, стратегии амбивалентности, стратегии амнезии, стратегии активации памяти.

Ключевые слова: стратегия историзации, символические практики, историческая культура, украинский исторический опыт.

Ogiienko V. I., Ph.D. in History, Senior Research Fellow, Ukrainian Institute of National Memory (Ukraine, Kiev), vitaliy.ogienko@gmail.com

Ukraine and “his painful pasts”: strategy for historization and historical culture

The recent Ukrainian historical experience by the instrumentality of “strategy for historization” is discussed. Strategies of the reconciliation through redemption, of the conflict heritage historization, of the historical debt, of Holocaust memory activation, of regionalization, of ambivalency, of amnesia and of activation memory are defined.

Keywords: strategy for historization, symbolical practises, historical culture, Ukrainian historical experience.

* * *

УДК94(4/9) “1939–1945”:341+355.2+327.3

Осмоловська О. Ю.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), uzpavl@voliacable.com

Павлюченко В. Ю.,
магістр кафедри всесвітньої історії, Національний
педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), uzpavl@voliacable.com

ПРОБЛЕМА НЕЙТРАЛІТЕТУ ТА ПОЛІТИКИ ШВЕЙЦАРІЇ СТОСОВНО ІНТЕРНОВАНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджується проблема суперечливого характеру становища інтернованих та полонених військовослужбовців як складової частини гуманітарної політики Швейцарії у період Другої світової війни (1939–1945 рр.).

Ключові слова: Швейцарія, нейтралітет, інтерновані військовослужбовці, військовий полон, гуманітарна політика, Друга світова війна, табори для інтернованих.

Дослідження проблеми інтернування військовополонених часів Другої світової війни у вітчизняній історичній науці довгий час відбувалось досить непослідовно. На відміну від висвітлення нацистських злочинів щодо військовополонених, відомості про причетність до порушення міжнародного законодавства стосовно поводження з військовополоненими з боку нейтральних держав, а саме Швейцарії, у науковому обігу почали з’являтися не так давно – після опублікування у 2002 р. звіту групи експертів з Швейцарії, США, Ізраїлю, Великобританії, Польщі очолюваної швейцарським істориком Жаном–Франсуа Берж’є, яка розслідувала поведінку Швейцарії у Другій світовій війні. Багато з положень підсумкової доповіді комісії до сьогодні залишаються провокаційними та постійно потрапляють у центр дис-

курсій не тільки в самій Швейцарії а і на міжнародних форумах.

Суспільна значимість об'єктивного аналізу проблем військового полону для кожної національної держави обумовлюється тим, що вони впливають на суспільний клімат країни, визначають завдання з'ясування долі тисяч утриманців концентраційних таборів. Дослідження цієї проблеми сприяє гармонізації міждержавних стосунків в Європі та світі вцілому.

На думку автора, досвід подібних європейських досліджень може бути використаний у роботі такої установи як Український інститут національної пам'яті, одним із напрямів діяльності якого є об'єктивне, неупереджене та всебічне висвітлення ролі Української держави у Другій світовій війні.

Дослідження проблем інтернованих військовополонених відбувається в контексті міжнародної співпраці щодо виявлення чисельності загиблих та інтернованих військовополонених, пошуку, встановлення та відновлення їх поховань. В Україні в цьому напрямі діє створена 2 серпня 1996 р. Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій при Кабінеті Міністрів України.

Мета дослідження – вивчити проблему суперечливості швейцарської політики стосовно інтернованих військовослужбовців часів Другої світової війни.

Варто зазначити, що проблема нейтралітету та політики Швейцарії стосовно інтернованих військовослужбовців років Другої світової війни не достатньо висвітлена у науковій літературі, українська історіографія проблеми майже відсутня. Загалом можна виділити три групи дослідників, які вивчали окремі аспекти теми – це радянські, російські та безпосередньо швейцарські науковці. Серед радянських вчених провідне місце посідає Г. П. Драгунов, який у монографії “Швейцария: история и современность” [5] комплексно досліджує новітню історію Швейцарії. Важливою для аналізу соціально-політичного становища інтернованих військовослужбовців загалом, та радянських зокрема є його стаття “Советские военнопленные, интернированные в Швейцарии” [4]. Серед сучасних російських істориків авторитетним дослідником дипломатичних відносин між Росією і Швейцарією, а також безпосередньо історії Швейцарії є І. О. Петров. У його статті “Дипломатические отношения Россия–Швейцария: от разрыва к восстановлению” [8] висвітлені проблеми інтернування та військового полону періоду Другої світової війни, а також дискусії стосовно них, що проводились на вищих державних рівнях. Особливе місце в історіографії проблеми займають безпосередньо швейцарські вчені. У підсумковому звіті комісії Берж'є [6] містяться надзвичайно цінні відомості та висновки щодо внутрішньої та зовнішньої політики Швейцарії у період 1939–1945 рр.

Як зазначає юридичний словник, інтернування – примусове поміщення іноземців визначених категорій в якусь місцевість із заборону залишати її межі. Інтернування застосовують воюючі держави до військовополонених, нейтральні держави – до військовослужбовців воюючих держав. Інтернування допускається до військовополонених в інтересах безпеки тієї держави, у якій вони знаходяться у полоні, або з метою запобігання їх втечі. Женевська конвенція 27 липня 1929 р. в основному підтвердила вказане вище положення, приділивши

особливу увагу інтернуванню і утриманню військовополонених в спеціальних таборах. Нейтральні держави не лише в праві, але і зобов'язані піддавати інтернуванню на час війни війська воюючої держави, які перейшли під час відступу кордон. При цьому нейтральна держава, за відсутності будь-якої особливої домовленості з цього приводу, постачає інтернованих продовольством, одягом і надає їм допомогу, яку вимагає гуманність, з правом на отримання після підписання миру відшкодування збитків на інтернування [11].

Розглянемо більш детально деякі окремі положення цієї конвенції. У статті 9 розділу II описані умови, в яких мають утримуватись військовополонені: військовополонені можуть бути інтерновані в місті, фортеці або якій-небудь місцевості під зобов'язання не виходити за визначену межу. Рівним чином вони можуть бути ув'язнені і знаходитись під вартою, але лише по мірі вимог безпеки або гігієни, притому лише до припинення обставин, які викликали ці заходи. Полонені, які були захоплені в нездорових місцевостях або клімат яких згубний для мешканців помірного поясу, евакуюються при першій можливості у більш сприятливі кліматичні умови. Воюючі сторони по мірі можливостей уникають з'єднання в одному таборі людей різних рас і національностей. Жоден з полонених ні на який час не може бути поселеним в місцевість, де б він піддавався діям вогню із зони боїв; рівним чином не можна використовувати присутність полонених у якості захисту яких-небудь пунктів або місцевостей від ворожого обстрілу [6, с. 2].

Статтею 77 розділу VI передбачались заходи щодо отримання відомостей стосовно військовополонених. Із самого початку військових дій кожна із воюючих сторін, а також нейтральні держави, які прийняли у себе учасників війни, створюють офіційне Бюро довідок про полонених, які знаходяться на їх території. [...] Бюро інформування, уповноважене відповідати на всі питання, що стосуються військовополонених, отримує від різних компетентних відомств всі відомості, що стосуються інтернування і передачі, відпуску на свободу під чесне слово, репатріації, втечі, перебування у госпіталах, смерті, а також і інші відомості, необхідні для створення і зберігання в порядку індивідуальних карток на кожного військовополоненого [6, с. 13]. Здійснивши аналіз досліджень деяких швейцарських та радянських дослідників, можна зробити висновок наскільки ці положення були дотримані нейтральною Швейцарією під час світової війни 1939–1945 рр.

З початком Другої світової війни Швейцарія, хоч і проголосила нейтралітет, 2 вересня 1939 р. провела загальну мобілізацію. До середини 1940 р. військових дій на території або у повітряному просторі Швейцарії не велось. Проте вже 26 липня 1940 р. командуванням сухопутних сил Німеччини був прийнятий план операції “Танненбаум”, згідно якого 12-а армія генерал-фельдмаршала Вільгельма Ліста силами одного гірсько-стрілкового і трьох піхотних корпусів повинна була здійснити захоплення Швейцарії протягом 2–3 днів. Зважаючи на значну нерівність сторін, командувач швейцарською армією генерал АнріГізан запропонував концепцію організації оборони, яка отримала назву “Національний Редут”. Суть її полягала у тому, щоб створити ситуацію, в якій окупація Швейцарії вияви-

лась для супротивника занадто дорогою і навіть безглуздою. Незважаючи на напруженість у стосунках, Швейцарія для Третього Рейху була більш корисна у якості партнера, ніж у якості ворога. Таким чином у серпні 1940 р., з'явилась угода між Швейцарією і Німеччиною, за якою встановлювався режим найбільшого сприяння з боку Швейцарії по відношенню до Німеччини.

За вимогами Женевської конвенції 1929 р. Комісія з питань інтернування і госпіталізації була створена в червні 1940 р. в рамках Федерального військового департаменту.

Серед інтернованих у Швейцарії під час Другої світової війни за національним принципом найбільш чисельні групи складають італійці, поляки, англійці і американці, росіяни.

Радянський дослідник Г. П. Драгунов, у своїй статті “Советские военнопленные, интернированные в Швейцарии” аналізує наступні статистичні дані: на 1 серпня 1944 р. число військовополонених, які здійснили вдалу втечу до Швейцарії, склало 9,835 чоловік: з них 8 тис. англійців, 300 югославів і греків, 900 росіян. До цього числа слід додати 12 тис. поляків і понад тисячу американських і англійських льотчиків з літаків, які були збиті швейцарською ППО або потерпіли катастрофу над територією альпійської республіки, а також 18,400 італійців. Всього ж у цей час в таборах для інтернованих утримувалось під охороною більше 42 тис. чоловік. Нарешті в 1945 р. під час просування французьких військ під командуванням де Латра де Тасанні по півдню Німеччини, звідти в Швейцарію втекло близько 11 тис. чоловік, в тому числі 8 тис. радянських військовополонених [4, с. 125].

На територію Швейцарії у серпні 1944 р. за згодою між Берном і Берліном було вивезено на лікування 450 поранених німецьких солдат і офіцерів. Також на лікуванні знаходилась в країні деяка кількість фінів. Ті та інші користувались відмінним від інтернованих статусом [4, с. 125].

В 1940 р. на території Швейцарії були організовані перші табори для інтернованих французьких солдатів, а також поляків із числа підрозділів французької армії. У фінальному звіті комісії Берж'є, опублікованому у 2002 р. відображені наступні відомості про інтернованих військовополонених у концтаборі Бюрен-на-Аре. Після того як у червні 1940 р. 45-а французька армія втекла до Швейцарії, Федеральна рада дала згоду на те, щоб 42600 солдат в'їхали до країни через західний кордон. Окрім 29 тис. французьких солдатів, корпус включав 12 тис. поляків і декілька сотень бельгійців і англійців. Поляків населення Швейцарії зустріло з великою симпатією, не тільки тому що вони справляли враження гордих і дисциплінованих, але і тому, що після військової поразки своєї країни, вони вступали добровольцями до французької армії, щоб захищати Батьківщину [2, с. 111].

У липні 1940 р., голова Генштабу вирішив створити табір для інтернованих в Бюрен-на-Арі на 6 тис. польських біженців. Таке рішення було прийнято у зв'язку з тим, що на відміну від французьких солдатів, поляки не могли бути відправлені назад до Франції, і що після знищення Польської держави Німеччиною і Радянським Союзом Швейцарія може не розраховувати на будь-яке відшкодування вартості інтернування солдатів. Плану-

валось забезпечити приміщення придатні для зимових умов і знизити витрати шляхом концентрації солдат в одному таборі [2, с. 111].

Як зазначають дослідники із комісії Берж'є, для багатьох інтернованих не було роботи і вони були змушені сидіти без діла. Також їм було заборонено мати будь-які контакти з місцевим населенням, а також брати шлюб зі швейцарськими жінками. Після того, із яким захватом зустріло поляків швейцарське населення, ця “в'язниця” була гіркою пігулкою для них. Швидко розповсюдились чутки, що швейцарська влада діяла під тиском німецької. Табірне керівництво мало справу зі зростаючим невдоволенням, намагаючись покращити дисципліну. В кінці грудня 1940 р. у таборах прокотилася хвилювання, в наслідок чого охоронці відкрили вогонь по польським солдатам і поранили деяких із них [2, с. 112].

Навесні 1941 р. швейцарська влада визнала, що створення табору було помилкою. Маючи максимальну місткість 3,5 тис інтернованих він був переповненим, і після березня 1941 р. більше поляки інтерновані туди не були. Багато його мешканців були направлені із Бюрен-на-Арі до інших кантонів, де біли зайняті у виробництві, дорожньому будівництві, лісовому господарстві та ін. Крім того, декому з інтернованих (в березня 1945 р. близько 500) було дозволено вступати до університетів. У березні 1942 р. об'єкт перестав бути табором для військовополонених, хоча пізніше використовувався для розміщення єврейських, а згодом і радянських каторжників – утікачів [2, с. 112].

Особливий інтерес для автора складають відомості стосовно долі досить значною за кількістю групи радянських військовополонених у Швейцарії. Радянський дослідник Г. П. Драгунов, аналізуючи дослідження деяких швейцарських авторів, описує наступні події. Перші офіційні відомості про радянських солдатів і офіцерів, які знайшли притулок в Швейцарії, відносяться до вересня 1942 р.: 36 військовополонених, які втекли із Німеччини. Проте, як стверджувала преса, іще в вересні 1941 р. декілька радянських військовополонених змогли втекти із Шталагу у Вільлінгені (Південна Німеччина) до альпійської республіки. В Швейцарії розповідали, що в ніч на 13 травня 1942 р. група військовополонених намагалась переплисти Рейн в районі Рейнфельдена, але виснажені, вони не впоралися з сильною течією, тим більше, під пострілами з німецького берега, і потонули. Тіла чотирьох з них були знайдені і поховані на цвинтарі м. Базеля. На могилі встановлено пам'ятник з написом: “Іван Семачев, 1919 р. народження і Григорій Тітов, 1924 р. народження.”; імена двох інших залишились невідомими (пізніше було ще декілька випадків загибелі радянських полонених при спробі перебратися через Рейн). Існують дані про те, що ще восени 1942 р. СРСР звертався до Федеральної ради з проханням надати можливість військовополоненим, які втекли із Німеччини, перейти швейцарський кордон і користуватися хорощим ставленням в Швейцарії [4, с. 125].

Як стверджує Г. П. Драгунов, в 1943–1944 рр. і особливо на весні 1945 р. кількість радянських військовополонених, які втекли до Швейцарії весь час зростала (21 квітня 1945 р. поблизу Рамзена, кантон Шафхаузен, кордон перейшли одразу 300 чоловік) і на момент капітуляції Німеччини складала – як стає зрозумілим із від-

повіді швейцарської влади на запит Верховного головнокомандуючого збройними силами союзників у Західній Європі генерала Д. Ейзенхауера – 11,468. Швейцарські автори не завжди враховують різницю між військовослужбовцями і цивільними особами, вивезеними гітлерівцями з тимчасово окупованих ними районів Радянського Союзу. У наступних друкованих виданнях – офіційних заявах, працях істориків (Бонжура та ін.) – ця цифра більше не фігурувала і загальна кількість “інтернованих росіян” визначалась приблизно в 10,5 тис. чоловік [4, с. 125].

Умови утримання і праці радянських військовополонених Г. П. Драгунов висвітлює наступним чином. Для колишніх військовополонених, (частково для цивільних інтернованих) були створені спеціальні табори. Як правило, використовувались будинки барачного типу, де до війни проходили короткотривалі збори військовозобов’язані швейцарці. Табори були під озброєною охороною. На чолі швейцарської адміністрації табору стояв офіцер. Радянські солдати і офіцери утримувались окремо [4, с. 126].

Ось, можливо неповний, список таборів для інтернованих – колишніх радянських військовополонених: Андельфінцен (Цюрих), Бель – Шасс (виправна колонія у Фрибурзі), Больтин (Берн), Бюрен на Арі (Берн), Вауверлермоос (Люцерн), Вешнау (Золотурн), Віллар – сюр – Оллон (Во), Вінтертур (Цюрих), Дер – стеттен (Берн), ЛеШалое (Берн), Меццовіко (Тічіно), Неввіль (Берн) – для радянських офіцерів, Рарон (Вале), Унтербах (Берн), Цвейзіммен (Берн), Шафхаузен (Шафхаузен). Існувало ще три табори: Церматт (Вале) – для інтернованих – жінок, Клостерс (Граубюден) – для дітей та Гурнігель – Бад (Базель) – карантинний табір, який приймав до 2 тис. чоловік, звідки вони через три тижні розподілялись по іншим таборам. Не виключено також, що радянські полонені якийсь час утримувались в інших таборах, разом з інтернованими із інших країн [4, с. 126].

Солдати і сержантський склад підлягав залученню до робіт або у колективному порядку – на ремонті доріг, лісопівалі, дренажній місцевості і т.п., або в індивідуальному – в сільському господарстві. У другому випадку робочий день інтернованих складав 9–11 годин за їжу, житло (якщо їм дозволялось жити на фермі) і за плату до 60 швейцарських франків на місяць [4, с. 126].

Особливий наголос Г. П. Драгунов робить на тому, що принципове ставлення швейцарської влади до інтернованих “росіян” і вихідців з інших країн було неоднаковим. “Деякі військовополонені з країн Сходу, – свідчить швейцарський журналіст Р. де Дісбак, – цінувались в Берні більше, ніж радянські. Генерал Гізан планував навіть включити інтернованих поляків до швейцарської армії у разі нападу Німеччини на Швейцарію”. Оскільки у бойових якостях російських солдатів генералу сумніватись, начебто, не доводилось (йому належить думка про те, що перемога Червоної армії при Сталінграді зняла небезпеку вторгнення Гітлера в Швейцарію), настрій Гізана розглядались після війни швейцарським суспільством як побоювання політичного контакту росіян зі швейцарцями – будь вони разом в рядах збройних сил альпійської республіки [4, с. 126].

На користь тези про особливе ставлення до інтернованих росіян дослідник наводить також і інші докази.

Зокрема, якщо говорити про побут, то, як свідчать очевидці – швейцарці, інтерновані американці та англійці (у тому числі льотчики, які були збиті над Швейцарією), утримувались набагато краще. Взяти хоча б фото англійських льотчиків у їдальні: вони сидять у просторому приміщенні на віденських стільцях, перед ними тарілки, прибори, одягнуті вони або в свою військову форму, або в охайний цивільний одяг, всі гарно підстрижені. Контраст із зовнішнім виглядом радянських інтернованих в Лозанні, з оберемками соломи на підлозі – красномовний. У різних умовах знаходились не тільки колишні військовополонені: у жіночому таборі для цивільних інтернованих у Базелі, за деякими свідченнями, італійкам надавалось право короткотермінового виходу назовні, жінкам із СРСР – ні; працюючим італійкам платили 15 швейцарських франків на місяць, росіянкам – 6 [4, с. 126–127].

Сучасний дослідник радянсько–швейцарських стосунків І. О. Петров відзначає, що питання стосовно інтернованих радянських військовослужбовців у Швейцарії стало ключовим у спробах порозуміння між СРСР та Швейцарією. Як зазначає історик перша реальна можливість зближення видалась у червні 1945 р. Московське радіо звинуватило Швейцарію в тому, що вона поводить з радянськими інтернованими солдатами, які розміщені у спеціальних таборах для переміщених осіб, і чинить перепони для їх виїзду на батьківщину. Радянська преса розгорнула в ці дні активну антишвейцарську кампанію. В якості контрзаходу Москва наказала негайно призупинити депортацію на батьківщину швейцарських громадян із радянської окупаційної зони у Західній Європі [8].

В цій ситуації М. Петип’єр (міністр закордонних справ Швейцарії) прийняв рішення не просто відповісти на радянські докори своїми вербальними запереченнями, але і запросити в Швейцарію одразу повноцінну радянську делегацію з тим, щоб на місці перевірити ситуацію і організувати репатріацію радянських громадян. Оскільки офіційних дипломатичних відносин з СРСР у Швейцарії не було, то запрошення до Москви було передано через британську місію в Берні. 27 червня 1945 р. радянська делегація під керівництвом генерала Олександра Віхорева прибула до Швейцарії [8].

Перемовини пройшли успішно, чому не мало посприяти високопоставлений швейцарський дипломат Реймонд Пробст, який говорив російською оскільки виріс у Ризі. О. Віхорев відвідав табори, в яких утримувались інтерновані радянські громадяни і переконався особисто, що докори офіційної московської пропаганди на швейцарську адресу нічим не обґрунтовані [8].

І. О. Петров у своїй статті “Дипломатические отношения Россия – Швейцария: от разрыва к восстановлению” висвітлює важливий епізод для відновлення радянсько–швейцарських відносин пов’язаний з перемовинами стосовно радянського військового інженера Володимира Новікова, який потрапив в полон до німців на Україні в 1942 р. і якому вдалось дістатися до Швейцарії і радянського льотчика Геннадія Кочеткова, який 25 серпня 1945 р. увів і посадив в Швейцарію сучасний радянський літак–винищувач. СРСР вимагав видати йому цих людей, а також ще шістьох інтернованих, які на твердження Москви, були кримінальними злочинцями. Федеральна рада відмовилась виконувати ці вимоги,

вказуючи на те, що самі ці люди відмовляються повертатися, а їх насильницька видача була б рівнозначна порушенню міжнародного гуманітарного права. Радянський Союз посилив тиск на Швейцарію. Зокрема, під варту були взяті п'ять швейцарських дипломатів – два консульських робітники в окупованій Радянською армією частині Східної Пруссії, один – в Манчжурії (м. Харбін), і двоє – в Будапешті [8].

Після довгих консультацій зі своїми колегами, М. Петіп'єр запропонував Москві компроміс – видати всіх, окрім Новікова. Однак Радянський Союз відкинув цю можливість. Врешті решт, після довгих перемовин і неабиякого тиску з боку радянської сторони було прийнято рішення здійснити Федеральною радою видачу всіх радянських громадян в обмін на звільнення швейцарських дипломатів. На думку І. О. Драгунова місія генерала О. Віхорєва у Швейцарії як один із факторів в дечому завдяки своїй твердій позиції сприяла відновлення весною 1946 р. дипломатичних стосунків між Швейцарією і СРСР.

Проаналізувавши джерела та наукову літературу стосовно політики Швейцарії часів Другої світової війни щодо військовополонених та інтернованих можна зробити висновки про її досить суперечливий характер. Відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 27 липня 1929 р. Швейцарія як нейтральна держава мала забезпечити полонених та інтернованих усім необхідним. Ці умови не були виконані в достатній мірі, зокрема утриманці таборів не були забезпечені роботою, а так як їм були заборонені контакти із місцевим населенням, вони фактично були позбавлені засобів до існування. Такий стан речей викликав серед місцевого населення чутки, що швейцарська влада діяла під тиском німецької. Таким чином, вище військово та державне керівництво Швейцарії було змушене здійснити заходи щодо поліпшення умов утримання військовополонених та інтернованих, зокрема їх було переміщено до інших кантонів, де вони були зайняті у промисловому виробництві, лісовому господарстві, тощо.

У Женевській конвенції також містилось положення про уникнення з'єднання в одному таборі людей різних рас і національностей, яке також було порушено. Зокрема у концтаборі Бюрен-на-Арі разом утримувались французи, поляки, бельгійці, британці євреї та росіяни. Крім того, варто наголосити, що становище представників цих національностей різко відрізнялось. Умови життя і праці, а також ставлення табірної керівництва до радянських громадян і євреїв були значно гірші ніж до полонених та інтернованих з центральної та західної Європи.

Отже, такий аналіз стає іще одним доказом на користь того, що Швейцарія не в повній мірі дотримувалась усіх правил поводження нейтральної держави під час військових дій. Цей факт вимагає перегляду її ролі та значення у результатах Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus [Milton S., Bartoszewski W., Voyame J., Kries G. and a.] edited by Bergier J – F. – Bern, 1999. – 361 s.
2. Switzerland, National Socialism and the Second World War. Final Report of the Independent Commission of Experts Switzerland. – Second World War. – Pendo Verlag GmbH, Zürich 2002. – 597 s.
3. Беликова А. М. О политике нейтралитета Швейцарии и

Международного комитета Красного Креста / Беликова А. М. // Альманах современной науки и образования. – 2011. – № 8. – С. 17–20.

4. Драгунов Г. П. Советские военнопленные, интернированные в Швейцарии // Вопросы истории. – 1995. – № 2. – С. 123–132.

5. Драгунов Г. П. Швейцария: история и современность (Очерк новейшей истории). – М. : Мысль, 1978. – 207 с.

6. Конвенция о содержании военнопленных. Женева. 27 июля 1929 г. <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/xsp/ibmmodes/domino/OpenAttachment/applic/ihl/ihl.nsf/0BDED046FDEBA9C12563CD002D69B1/FULLTEXT/IHL-GC-1929-2-EN.pdf>

7. Павлова Л. В. Международно-правовой статус беженца. Пособие для студентов вузов / Павлова Л. В., Селиванов А. В. – Минск : “Тесей”, 2006. – 192 с.

8. Петров И. А. Дипломатические отношения Россия–Швейцария: от разрыва к восстановлению. 10.02.2011. // <http://swiss-ce.rsuh.ru/news.html?id=896461>

9. Петров И. А. Очерки истории Швейцарии / Петров И. А. – Екатеринбург, 2006. – 918 с.

10. Сборник международно-правовых документов и национальных законодательных актов по вопросам беженцев / сост. : Ю. Л. Сарашевский, А. В. Селиванов. – Минск : Тесей, 2000. – 463 с.

11. Советский юридический словарь / под. ред. С. Братусь, Н. Казанцев, С. Кечекьян и др., 1953 г. // <http://determiner.ru/dictionary/630>

12. Хрестоматия по праву беженцев. Решения, документы материалы [под ред. Берн Р.] – Будапешт, 2008. – 198 с.

References

1. Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus [Milton S., Bartoszewski W., Voyame J., Kries G. and a.] edited by Bergier J – F. – Bern, 1999. – 361 s.

2. Switzerland, National Socialism and the Second World War. Final Report of the Independent Commission of Experts Switzerland. – Second World War. – Pendo Verlag GmbH, Zürich 2002. – 597 s.

3. Belikova A. M. O politike neutraliteta Shvejcarii i Mezhdunarodnogo komiteta Krasnogo Kresta / Belikova A. M. // Al'manah sovremennoj nauki i obrazovanija. – 2011. – № 8. – S. 17–20.

4. Dragunov G. P. Sovetskie voennoplennye, internirovannye v Shvejcarii // Voprosy istorii. – 1995. – № 2. – S. 123–132.

5. Dragunov G. P. Shvejcarija: istorija i sovremennost' (Oчерk novejshej istorii). – M. : Mysl', 1978. – 207 s.

6. Konvencija o soderzhanii voennoplennyh. Zheneva. 27 ijulja 1929 g. <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/xsp/ibmmodes/domino/OpenAttachment/applic/ihl/ihl.nsf/0BDED046FDEBA9C12563CD002D69B1/FULLTEXT/IHL-GC-1929-2-EN.pdf>

7. Pavlova L. V. Mezhdunarodno-pravovoj status bezhenca. Pособie dlja studentov vuzov / Pavlova L. V., Selivanov A. V. – Minsk : “Tesej”, 2006. – 192 s.

8. Petrov I. A. Diplomaticheskie otnoshenija Rossija–Shvejcarija: ot razryva k vosstanovleniju. 10.02.2011. // <http://swiss-ce.rsuh.ru/news.html?id=896461>

9. Petrov I. A. Oчерki istorii Shvejcarii / Petrov I. A. – Ekaterinburg, 2006. – 918 s.

10. Sbornik mezhdunarodno-pravovyh dokumentov i nacional'nyh zakonodatel'nyh aktov po voprosam bezhencev / sost. : Ju. L. Sarashevskij, A. V. Selivanov. – Minsk : Tesej, 2000. – 463 s.

11. Sovetskij juridicheskij slovar'. Pod. red. S. Bratus', N. Kazancev, S. Kechek'jan i dr., 1953 g. // <http://determiner.ru/dictionary/630>

12. Hrestomatija po pravu bezhencev. Reshenija, dokumenty materialy [pod red. Bern R.]. – Budapesht, 2008. – 198 s.

Осмоловская Е. Ю., кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), uzpavl@voliacable.com

Павлюченко В. Ю., магистр кафедры всемирной истории, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), uzpavl@voliacable.com

Проблема нейтралитета и политика Швейцарии относительно интернированных военнослужащих в период Второй мировой войны

Исследуется проблема противоречивого характера положения интернированных и пленных военнослужащих как составляющей части гуманитарной политики Швейцарии в период Второй мировой войны (1939–1945 гг.).

Ключевые слова: Швейцария, нейтралитет, интернированные военнопленные, военный плен, гуманитарная политика, Вторая мировая война, лагеря для интернированных.

Osmolovskaya E. Y., Ph.D., assistant professor of World history chamber, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), uzpavl@volicable.com

Pavlyuchenko V. Y., Master of World history chamber, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kiev), uzpavl@volicable.com

The problem of neutrality and Switzerland policy regarding the internment in the military during World War II

The article analyzes controversial problem regarding to status of POWs and interned as an integral part of humanitarian policy of Switzerland during the Second World War (1939–1945). The article addresses the issue of development of humanitarian policy in the Swiss Confederation in the 20–30 years of the twentieth century. Partially, the legislative framework was analyzed. Regulations of the Geneva Convention on the treatment of prisoners of war (July 27, 1929), as one of the major international humanitarian law, were not fulfilled by Switzerland. Instead, internees and POWs were not provided with work contact with the local population, was forbidden, as well as had been violated the point about accommodation for people of different races and nationalities in the same camp. This indicates that Switzerland does not fully adheres to the rules of conduct of a neutral state by the war that forces to reconsider its role in the outcome of World War II.

Keywords: Switzerland, neutrality, interned soldiers, prisoners of war, humanitarian policy, World War II, internment camps.

* * *

УДК 352.07.077(477) “19”(045)

Петрова І. О.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
культурології та інформаційної діяльності,
Маріупольський державний університет
(Україна, Маріуполь), petrova_i.07@mail.ru

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЗА ЗВЕРНЕННЯМИ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ У ХХ СТОРІЧЧІ

Розглянуто історію розвитку українського інституту звернень громадян у ХХ сторіччі, зокрема зміни в процесах створення та функціонування звернень громадян у системі управління. Визначено та охарактеризовано основні періоди в історії організації роботи за зверненнями громадян ХХ сторіччя.

Ключові слова: звернення громадян, діловодство за зверненнями громадян, пропозиція, заява, скарга.

ХХ століття стало переломним періодом у розвитку інституту звернень громадян. Змінюється характер звернень, їх види, вимоги до створення, зміни також торкаються організації діловодства за зверненнями громадян. Основною метою розроблення та впровадження нових методів роботи за зверненнями громадян було прагнення через прискорення та підвищення якості процесів прийняття, оброблення, аналізування, вирішення звернень громадян зміцнити зв'язок між владою та громадськістю.

Питання еволюції звернень громадян, процесів їх функціонування в системі управління, суспільстві майже не висвітлюється сучасними українськими документознавцями, що підкреслює актуальність дослідження. Окремі факти, що торкаються наявності таких видів документів як прохання, пропозиції, заяви, скарги та загальних рис організації роботи з ними, зустрічаються в роботі Ю. Палехи та Н. Леміш “Історія діловодства” [7]. Більш конкретна інформація про історію роботи за зверненнями громадян представлена у роботі російського дослідника С. Кабашова “Организация работы с обращениями граждан в истории России” [4]. У ній автор розкриває порядок роботи за зверненнями громадян з XVI століття до сьогодення. С. Кабашов акцентує увагу на складових звернень громадян (інформаційній та ма-

теріальній), їх значенні в управлінні та в суспільстві (у першу чергу як каналу комунікацій між владою та громадськістю), на документообігу, зберіганні та використанні звернень громадян в органах влади, установах, організаціях, на підприємствах. Погодимось з автором, що особливу новизну та цінність представляють хронологічний показник розвитку інституту звернень в Росії у вигляді переліку дат прийняття правових актів з регулювання різноманітних форм звернень до влади та предметно-термінологічний словник, який розкриває специфічні історичні правові та управлінські терміни й поняття, пов'язані з інститутом звернень [4, с. 5].

Метою статті є визначення основних змін у процесах створення та функціонування звернень громадян в системі управління в Україні протягом ХХ століття.

В історії організації роботи за зверненнями громадян ХХ ст. можна умовно виділити чотири періоди:

– перший період (1900–1917 рр.) – територіально Україна була розподілена між Російською та Австро-Угорською імперіями, тому організація діловодства в українських органах влади та установах, зокрема робота за зверненнями громадян, здійснювалася за правилами, встановленими нормативно-правовими документами цих держав. На території українських земель, які входили до складу Російської імперії, існувала система міністерського діловодства;

– другий період (1917–1920 рр.) – період української національно-демократичної революції, в який була здійснена спроба формування національної системи діловодства. Важливою реформою цього періоду було надання українській мові статусу державної, а також мови офіційного діловодства. Проте, істотних змін в роботі за зверненнями громадян не відбулось, зокрема на місцях працювали за правилами попередньої системи діловодства;

– третій період (1920–1991 рр.) – радянський період, під час якого змінюється характер звернень, з'являються нові види, розробляються та приймаються нормативно-правові акти, які регулюють саме роботу за зверненнями громадян;

– четвертий період (1991–1999 рр.) – період проголошення незалежності України, формування національної системи діловодства, відокремлення діловодства за зверненнями громадян від загального діловодства.

На початку ХХ ст. до звернень громадян відносились такі види документів як прохання, скарга, рескрипт, донос. Складались вони на гербовому папері або на стандартному бланку з гербовими марками. Звернення характеризувалось як “укліне прохання”. У них необхідно було вказати: повне ім'я заявника із зазначенням соціального статусу та місця мешкання, адресат, дату, підпис. Прийняття, оброблення, зберігання звернень здійснювалось згідно із загальним порядком виконання справ. У цей період робота за зверненнями громадян не регламентувалась спеціально розробленими нормативно-правовими документами. Обов'язковою процедурою була реєстрація звернень. Вони реєструвались у спеціальних книгах черговим службовцем, куди заносились: дата відвідування органу влади або установи, посада, прізвище, ім'я відвідувача, адреса його проживання і місце роботи, а також короткий зміст звернення [15, арк. 6 зв]. Потім черговий службовець на окремому аркуші паперу складав перелік прохачів, який